2. BÖLÜM / CHAPTER 2

Osmanlı İmparatorluk Yönetim Sisteminin Bilgi Kaynakları: Tahrir Defterleri

Information Sources of the Ottoman Empire System: Tahrir Defterleri

Bilgin AYDIN[1]

[1]Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: bilgin.aydin@medeniyet.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS53.2024.015.02

ÖZ

Osmanlı döneminde yapılan nüfus, vergi ve arazi sayım sonuçlarını ihtiva eden tahrir defterleri, Osmanlı tarihçiliğinde özellikle geçen yüzyılda 1940'lı yıllardan itibaren çok sayıda araştırmaya konu olmuş ve İmparatorluk nüfusunun hesaplanması, Osmanlı iktisadi yapısının incelenmesi, şehirlerin kurulup gelişmesi ve şehir iktisadi yapısı gibi farklı açılardan ele alınmıştır. Bu çalışmada ise tahrir defterlerinin Osmanlı imparatorluk yönetim sisteminin bilgi kaynakları olarak önemi vurgulanacak ve bu defterlerin bürokrasideki rolü üzerinde durulacaktır. Tahrir defterleri, devletin ve bürokrasinin idari fonksiyonlarının yerine getirilmesinde bir bilgi kaynağı vazifesi görüyor, devletler arası sınır anlaşmazlıklarına varıncaya kadar çok farklı amaç ve işlevler için kullanılabiliyordu. İdari ve mali kontrolün sağlanmasında da defterlere başvuruluyordu. XV-XVI. yüzyıllarda henüz yerleşim birimlerinin detaylı olarak haritalarda yer almadığı bir dönemde tahrir defterleri idarenin ihtiyaç duyduğu idari ve siyasi bütün bilgi ihtiyacına karşılık veriyordu. Osmanlı kayıt sistemi o kadar mükemmel bir şekilde örgütlenmişti ki bu sistemin tanzim ettiği defterler yüzlerce yıl eyalet ve sancak yönetiminin esas kaynaklarını oluşturdular.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu Yönetim Sistemi, Osmanlı Yönetimi Bilgi Kaynakları, Osmanlı Nüfusu, Vergi Ve Arazi Sayımı, Tahrir Defterleri

ABSTRACT

The land survey records, known as tahrir defterleri, which contain population, tax, and land census results from the Ottoman period, have been the subject of numerous research studies in Ottoman historiography, particularly since the 1940s. These records have been examined from various perspectives, including the calculation of the imperial population, the analysis of the Ottoman economic structure, the establishment and development of cities, and the urban economic system. In this study, the importance of tahrir defterleri as sources of information for the Ottoman imperial administrative system will be emphasized, and their role in the bureaucracy will be highlighted. The registers served as a source of information for fulfilling the administrative functions of the state and bureaucracy,

and they could be utilized for various purposes and functions, extending to interstate border disputes. They were also consulted for administrative and financial control. During the 15th and 16th centuries, a period when detailed settlements were not yet depicted on maps, tahrir defterleri provided all the administrative and political information required by the administration. The Ottoman recording system was so meticulously organized that the registers it produced constituted the main sources for provincial and district administrations for centuries.

Keywords: Ottoman Imperial Administrative System, Information Sources of Ottoman Administration, Ottoman Population, Tax and Land Census

Extended Abstract

The censuses conducted in the Ottoman bureaucracy to determine the population of taxpayers were referred to as tahrir. Immediately after a conquest, a tahrir is executed to officially establish Ottoman sovereignty. As a result of the these studies many tahrir defteri have reached today. Tahrir defterleri, the land survey records, held great significance as primary sources of information for the administration of the Ottoman Empire. The Empire allocated agricultural lands and the resulting revenues to soldiers or state officials in exchange for certain duties and obligations, a system known as “timar” or “dirlik”. To facilitate this, the Ottoman bureaucracy issued a document called “timar beratı”, which granted the timarlı sipahi (feudal cavalryman) the authority to collect the assigned taxes within their designated region. The state organized a large-scale operation known as “tahrir” to periodically determine and record the taxes to be collected across all Ottoman territories. The Ottomans relied primarily on tahrir defterleri to collect taxes and determine their amounts within the regions under their governance. These records served not only as a means of tax collection but also provided valuable information for the administration of the Empire.

The registers served as a source of information for fulfilling the administrative functions of the state and bureaucracy, and they could be utilized for various purposes and functions, extending to interstate border disputes. They were also consulted for administrative and financial control. During the 15th and 16th centuries, a period when detailed settlements were not yet depicted on maps, tahrir defterleri provided all the administrative and political information required by the administration. The Ottoman recording system was so meticulously organized that the registers it produced constituted the main sources for provincial and district administrations for centuries. The Budin Defteri (Buda Register), compiled during the tenure of Budin Defterdarı (Buda Treasurer) Halil Bey (d. 1570), was known as “Defter-i Halil” and served as a fundamental resource for the financial and administrative management of the region for 150 years. This tahrir defteri was also relied upon during peace negotiations with Austria.

The Defterhane (Chancellery) responsible for the tahrir system and the preservation of its archives created an almost perfect economic map of the Ottoman world in the 15th and 16th centuries. This archive contained records from all imperial cities spread across three different continents. In this map, the names of all male taxpayers residing in the Ottoman territories, agricultural lands where agricultural production took place, and the types and quantities of products derived from these lands, along with the taxes collected from them, were recorded. As a result, the tahrir defterleri presented a comprehensive picture of the economic landscape of the Ottoman Empire during that period.

The tahrir records not only revealed the economic aspects but also unveiled the administrative structure of the Ottoman geography. The tahrir surveys, conducted based on the sancak (district) divisions, determined the administrative status of newly incorporated settlements into the Ottoman system following conquests. These surveys defined these settlements in administrative terms such as eyalet (province), sancak (district), kaza (sub-district), nahiye (sub-district), and köy (village). Thus, the tahrir defterleri played a crucial role in establishing the administrative framework and delineating the administrative units of these newly acquired territories.

The registers were prepared in three copies, and the loss of these copies meant the loss of regional control and oversight mechanisms. This is because the determination of the villages assigned to all timarlı sipahis (feudal cavalrymen) and the taxes they would collect relied on the data recorded in the tahrir defterleri. These registers not only indicated the tax/revenue share to which the land belonged, whether it be tımar (feudal land), zeamet (estate), or has (imperial land), but also revealed who had control over these lands. Thus, the tahrir defterleri played a vital role in maintaining the system of land ownership, taxation, and control within the Ottoman Empire.

Giriş

Geliri, tarım ve ticarete dayalı büyük imparatorluk sistemlerinde toprağın işlenmesinden, üretimden ve ticari malların alım satımından elde edilen gelirlerin vergilendirme şekli ve bu vergilerin toplanması için oluşturulan teşekküller hayati öneme sahipti. Merkezden binlerce kilometre uzaklığa dağılmış olan ve onlarca farklı etnik ve dini kökene sahip bulunan insanların iktisadi bakımdan Osmanlı siyasi ve idari sisteminin politikaları istikametinde sevk ve idare edilmesi elbette insanlık tarihinin en ilginç idari tecrübelerinden birini teşkil etmektedir. Osmanlılar, üç kıtaya yayılmış farklı coğrafyalardaki insan unsurlarından ve farklı iktisadi şartlardan tek bir iktisadi düzen oluşturarak imparatorluk çapında büyük bir dönüşümü gerçekleştirdiler. Böylece üç kıtayı sadece coğrafi olarak birbirine bağlamakla kalmadılar ekonomik siyasal ve sosyal bir bütünlük de sağladılar. Osmanlıların bu üç kıtadaki mali hakimiyeti büyük oranda tahrir sistemiyle sağlanmıştı. Onlar bu sistem sayesinde sadece iktisadi düzenin zirai üretim süreçlerini kontrol etmeyi başarmakla kalmadılar, tahrir sistemini Balkanlardan Gürcistan'a kadar yaygınlaştırdılar. Ömer Lütfü Barkan tarafından "idari mali düzenin sağlanmasında zorunlu bir araç" olarak tanımlanan Osmanlı tahrir sistemi ve bu sistemin ürettiği belgeler olan tahrir defterleri, Osmanlı devlet yönetiminin temel bilgi kaynakları olarak büyük bir öneme sahipti. Sınırlarının en geniş olduğu dönemde, bugün otuzun üstünde devletin topraklarını kapsayan Osmanlı İmparatorluğu, kendisine tabi olan coğrafyadaki bütün vergi kaynaklarını düzenli olarak tespit ve kaydetmek, bu kayıt işlemi için gerekli uzman personeli eğitmek ve kayıt işlemini belli aralıklarla yenilemek zorundaydı. Dolayısıyla bütün Osmanlı bürokrasisi, tımar ve tahrir sisteminin etkisi altında gelişerek XVI. yüzyıldaki mükemmel şekline kavuştu (Barkan & Meriçli, 1988).

Osmanlı Tahrir Sisteminin Doğuşu ve İlk Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerine ait defterler özelikle de XIV. yüzyıla ait olanlar günümüze ulaşmamıştır. Defterlerden günümüze ulaşabilenler XV. yüzyılın başlarına aittir. Osman ve Orhan Gazi dönemine ait belgelerden günümüze ulaşabilenler ise sınırlı sayıdadır (İnalcık, 1966, s. 672). XV. yüzyıldan günümüze ulaşabilmiş olan belgelerden orijinal olanlarının sayısı maalesef onlarla ifade edilebilecek kadar azdır. Bursa ve Edirne'deki arşivlerden XIV-XV. yüzyıla ait olanları günümüze intikal etmemiştir. Bursa'nın Timur tarafından istilası döneminde şehrin arşivinin yok edildiği kaydedilmelidir. İstanbul'da ise Topkapı Sarayı'nın geçirmiş olduğu yangınlar ve Osmanlı ordusunun sefere götürmüş olduğu evrak ve defterlerin de harpler esnasında yok olması önemli kayıplara sebebiyet vermiştir. Osmanlılardan kalan defterlerin bir kısmı da XX. yüzyılın başlarında imha edilmiştir. Muallim Cevdet, Defterhane

defterleri üzerinde yaptığı tetkikleri, yarım kalan sözlüğünün "defter" maddesinde özetlemiştir. Onun verdiği malumata göre; Defterhane defterleri, yüzyılın başında, ancak hukuki değerleri bakımından muhafazaya değer görülüyor ve toprak, orman, su ve sınır ihtilaflarının hallinde kullanılmak üzere saklanıyordu. Hatta Defterhane'de H. 974 (1566-1567) tarihinden sonra yapılan tahrirler için bir fihrist hazırlanmış, fakat bu fihriste en eskisi H. 857 (1453-1454) tarihinden başlayan tahrir defterleri dahil edilmemişti. Defterhane defterlerinin bir kısmı ise çürümüş, bakkal ve sahaflara; 1325-26 (1907-1908) senelerinde ise darphaneye satılmış ve hamam külhanında yakılmıştı. Yine Muallim Cevdet'in haber verdiğine göre, H. 974 (1566-1567) tarihinden önceye ait defterlerin bir kısmı maliye mahzenine verilirken bir kısmı da müzeye devredilmiştir. Osmanlı tahrir defterlerinin muhafaza edildiği Defterhane arşivi ve bu defterlerin XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarındaki durumu maalesef henüz aydınlatılabilmiş değildir (Ergin, 1937).

Osmanlı tahrirlerine ait ilk bilgiler Orhan Gazi dönemine aittir. Bursa'nın fethinden sonra şehirde kalan Hristiyanların, haraçlarını ödemek üzere deftere kaydedildiği bilinmektedir (Gökbilgin, 1964, s. 300). Aşıkpaşazade, Karesi'nin fethinden sonra yapılan bir tahrirden (İnalcık, 1999, s. 118), Neşri ise Subaşı Süleyman'ın "il yazmaya" çıkan bir adamından söz eder (Neşrî, 1987, s. 463). Anadolu'da yayaların yazım işleminin Orhan Gazi zamanında (1326?-1361) yapıldığını Oruç Bey rivayet etmiştir (Palmer, 2000, s. 480; *Oruç Beğ Tarihi*, t.y., s. 34). Fakat XIV. yüzyıla ait hiçbir defter günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı tahrirlerinden bahseden ve tahrir defterlerine dayanan kanıtlar, Yıldırım Bayezid zamanında tahrirlerin yapıldığını göstermektedir. Ankara Tahrir Defteri'ndeki bir kayıt, Yıldırım Bayezid döneminde Timurtaş Paşa'nın Ankara civarı için yaptırdığı bir tahriri haber vermektedir (Uzunçarşılı, 1948, ss. 101-102).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, arşivlerde mevcut tahrir defteri arasında en eski tarihli olanının Çelebi Sultan Mehmet dönemine (1413-1421) ait defter olduğunu kaydetmektedir. Uzunçarşılı'ya göre bu belge Kadıköy'den başlayarak İzmit'e kadar ve Anadolu Feneri'nden de Kandıra'ya uzanan vakıflara ait arazilerin tahrir bilgilerini ihtiva etmektedir. (Uzunçarşılı, 1948, ss. 101-102). Ahmed Refik de Çelebi Sultan Mehmed'e ait olduğunu bildirdiği vakıf defterinden bazı pasajlar nakletmiştir. Bu defter Ali Emiri, II. Mehmed, No:40'ta kayıtlı defter olmalıdır (Pakalın, 1993, s. 267). Halil Sahillioğlu ise günümüze ulaşan en eski tarihli tahrir defterinin Başbakanlık Arşivi'nde Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde kayıtlı 24 numaralı "Yar Hisar, İnegöl Evkaf Defteri" ile 34 numaralı "Germiyan Mufassalı" olduğunu ileri sürer (Sahillioğlu, 1988, s. 114).

Kocaeli sancağına ait olarak neşredilen bir defter, yukarıda da bahsi geçen ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından Çelebi Sultan Mehmet dönemine (1413-1421) tarihlenen defter olmalıdır. Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi Tapu Tahrir Tasnifinde 1160 numarada kayıtlı bulunan defter, Nazım Yılmaz ve H. Osman Yıldırım tarafından yayına hazırlanmıştır. Defter, Kocaeli Sancağı'nın Çelebi Mehmed döneminde tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçişinin ardından düzenlenmiş olması dolayısıyla neşredenler tarafından 1420-1422 yıllarına ait olarak tarihlendirilmiştir (Yılmaz & Yıldırım, 2022).

Osmanlı timar sistemi ve buna bağlı bürokratik teşkilatın ve örfi hukukun klasik şekliyle yerleştiği II. Murad döneminden (1421-1451) günümüze çok sayıda tahrir defteri ulaşmış olup bunlar arasında 1431 tarihli Arnavutluk tahrir defteri, gelişmiş Osmanlı tahrir sisteminin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. I. Mehmet ve II. Murat dönemine ait tahrir defterleri, tımar sisteminin ve örfi vergilerin XVI. yüzyılda görülen vergiler ve sisteme esas teşkil ettiğini göstermektedir (İnalcık, 1958, s. 110) . II. Murat döneminden günümüze 10'un üzerinde tahrir defteri ulaşmıştır. Fatih'ten önceki döneme ait idarî düzenlemelerin mahiyetinin anlaşılması bakımından bu dönemden günümüze gelebilmiş olan tahrir defterleri son derece önemlidir. Arnavutluk'un 835/1431 yılına ait tahriri, Osmanlı taşra yönetiminin II. Murad dönemine ait en önemli belgelerinden biri durumundadır (İnalcık, 1958, s. 110) . II. Murat dönemi tahrir defterlerindeki muamelat kayıtları tımar tevcihlerine ait en eski kayıtlar olup tımar tevcihleri için bu dönemde henüz düzenli bir kayıt sisteminin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.[1]

835/1431 tarihli Arnavutluk sancağına ait defterin giriş kısmında "asıl defter" isimli deftere atıflar vardır. Bu defter I. Mehmet dönemine aittir. Defterdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre bundan önceki tahrir ise I. Bayezid tarafından hazırlattırılmıştır. I. Bayezid'in saltanatı Osmanlı kroniklerinin bürokratik düzenlemelerden ilk şikayetlerin gelmiş olduğu dönem olması bakımından da dikkate değerdir. Defterin hazırlanmasında rol oynayan Umur Bey bir yaya askerinin oğlu olup I. Murad ve I. Bayezid dönemlerinde devlet hizmetinde bulunmuştu. Umur Bey'in yanında kâtip olarak görev yapan Yusuf, defteri tevkii hattıyla hazırlamıştı. Sonraki dönemlerde yaygınlaşacak olan siyakat yazısı henüz bu dönemde tahrir defterlerinin hazırlanmasında kullanılmıyordu (Shinder, 1978, s. 316). Osmanlı merkez örgütünün kayıtlarını tuttuğu coğrafi alan o kadar büyüktür ki Arnavutluk ancak bir sancak olarak Osmanlı kayıtlarında yer alır. 1431 tarihli Arnavutluk tahrir defteri bütün Arnavutluk'un en eski ve yegâne bilgi kaynağıdır ve bu milleti var eden bütün iktisadi ve sosyal verileri bünyesinde barındırmaktadır. XV-XVI. yüzyıl tahrirleri sayesinde Avrupa ülkelerinin büyük bir çoğunlu-

1 837-859/1433-1455 senelerine ait muamelat kayıtlarını ihtiva eden bir tahrir defterinde tahvil kelimesi şu şekilde kullanılmıştır: "Şimdiki halde bu tımar Dimitri tahvîlinden Mehmed Paşa oğlına virilüp Sirozlu Yusuf'a virildi. Tahrîren fî evâsıt-ı Muharrem sene 846/Mayıs 1442" (*Maliyeden Müdevver Defterler,* nr. 231, s. 21).

ğunun nüfus ve iktisadi yapılarını çözümleyerek bu ülke ve şehirlerin dünya tarihi içerisindeki yerini daha sağlıklı bir şekilde öğrenebiliyoruz.

II. Murat dönemine ait tahrir defterleri, tımar ve toprak tasarruf sisteminin Fatih öncesi dönemde bütün özellikleriyle teşekkül etmiş olduğunu göstermektedir. H. 835/M. 1431 tarihli Arnavid sancağı tahrir defteri, tertip şekli açısından, Kanuni dönemi defterleriyle ciddi bir fark göstermemektedir. Dolayısıyla Osmanlı tahrir usulü, XV. yüzyılın ilk yarısında mükemmeliyet derecesine ulaşmış bulunmaktadır (İnalcık, 1948, s. 133).

II. Murat döneminin başlarına ait 1422-1423 tarihli bir tahrir defteri ise yakın zamanlarda neşredilmiştir. *1422-1423 Tarihli Köprülü, Kastorya ve Koluna Vilayetleri Mufassal Defteri: Metin İndeks ve Tıpkıbasım* başlığıyla neşredilen bu defter (neşr. Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, İstanbul 2016.) 1431 tarihli Arnavid sancağı tahriri öncesinde Balkan coğrafyasına dair tespit edilebilen en erken tarihli defterdir. Uğur Altuğ, II. Murat dönemi tahrir defterleri üzerine bir doktora çalışması yapmış ve çok sayıda tahrir defterinin neşrini gerçekleştirmiştir (Altuğ, 2010). Çalışmada en eski Osmanlı tahrir defterlerine dayanarak imparatorluğun tımar sistemi, kale, voynuk, derbend gibi önemli kurumları ve Osmanlıların Balkanlardaki yayılış koşulları, İslamlaşma ve iskân değerlendirilmiştir. Tezde Ankara Savaşı'ndan İstanbul'un fethine kadar olan süreç incelenmiş, tımar sisteminin yapısı, organizasyonu, tımar sistemindeki muamelat ve tımarlıların menşei gibi meseleler üzerinde durulmuştur.

Yine Makedonya'da Pirlepe-Kırçova bölgesinin 1445 tarihinde düzenlenen tımar defterine ait bir bölüm (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi numara 303), 1431 tarihli Arvanid sancağı defterinden sonraki en eski defterlerden biri olarak nitelendirilmiş ve Feridun M. Emecen tarafından neşredilmiştir (Emecen, 2014).

Bu defterlerin dışında Çelebi Mehmed, II. Murat ve Fatih dönemi Anadolu şehirlerine ait defterler de seriler halinde yayınlanmıştır. 2013 yılı içerisinde Turan Gökçe, Vehbi Günay ve Cahit Telci tarafından "İzmir ve Yöresi Tarihi Kaynakları" başlıklı proje kapsamında Aydın Sancağı'na ait defterler yayınlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Cahit Telci tarafından Aydın Sancağı'nın günümüze ulaşan en eski mufassal defteri neşre hazırlanmıştır (Telci, 2015) . Telci'nin tespitine göre, bu defter bölgenin kesin olarak Osmanlı idaresine geçişinin ardından hazırlanan ilk tahrire aittir ve yaklaşık 1425-30 yılları arasında tertip edilmiştir. Bu özelliği dolayısıyla XV. yüzyıldan günümüze ulaşan en eski mufassal defter örneklerindendir.

Fâtih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında (1454-1455) gerçekleştirilen Rumeli, Anadolu ve Rum beylerbeyliklerine ait tahrirler neticesinde tertip edilen Anadolu ve Rumeli'deki sancaklarla ilgili pek çok defter bulunmaktadır. Fâtih dönemi tahrirlerinden bir kısmı

seriler halinde Macaristan'da neşredilmektedir.[2] Türk Tarih Kurumu'nda da tahrir defterlerinin seriler halinde yayınlanması planlanmış ve Bahaeddin Yediyıldız ve Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları* (1. c. Ankara 1992) başlığı altında 1455 tarihli tahrir defterini neşretmiştir.

M. Akif Erdoğru-Ömer Bıyık, Fatih dönemine ait Aydın Mufassal Defteri'ni[3] (Erdoğru & Bıyık, 2015) M. Akif Erdoğru ise 1466 tarihli Akşehir Mufassal Defteri'ni neşretti (Erdoğru, 2015). Bu çerçevede Ömer Bıyık da Fatih dönemine ait müsellem ve piyade defterlerinin neşrini gerçekleştirdi (Bıyık, 2016). Bu neşir çalışması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları arasında MC-93 numara ile kayıtlı olan ve Fatih Mehmed devrinde düzenlenen üç ayrı defterden müteşekkil piyâde ve müsellem defterlerinin metin ve değerlendirmesini ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk düzenli askerî teşkilatını oluşturan yaya ve müsellemler ile Anadolu Vilâyeti'nin muhtelif bölgelerindeki canbazân cemaatine dâir bilgilerin yer aldığı bu defterlerin ilki *1457 Tarihli Kütahya Müsellemleri Defteri* ikincisi *1462 Tarihli Anadolu Vilâyeti Canbazları ile Karahisâr-ı Sahib Müsellemleri Defteri* üçüncüsü *Fatih Devri Aydın Sancağı Piyâdegân Defteri*'dir.

Osmanlı tahrir defterleri üzerine çok sayıda çalışma gerçekleştirilmekle beraber henüz bunları topluca inceleyen ve XV-XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerinin muhteva, şekil özellikleri, tımar sistemi bakımından değerlendirmesini yapan geniş kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Erken dönem Osmanlı tahrirleri, tımar sistemi ve toprak tasarruf şekillerinin incelenmesi dışında Osmanlı Devleti yönetim kurumlarının gelişimini araştırmak bakımından da büyük önem taşır.

Osmanlı Devlet Yönetiminin Bilgi Kaynakları Olarak Tahrir Defterleri ve Defterhane

Osmanlı tımar sisteminin şekillenmesi uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Bu haliyle Osmanlı tımar sisteminin bürokratik örgütlenmesi de kendine özgü bir yapıya sahiptir. XIV. yüzyılda şekillenmeye başlayan tımar sistemi, XV. yüzyılın başında tahrir adını verdiğimiz

2 *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri Metin Ve İndeks*, neşr. Halil İnalcık, Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, Budapest : Research Centre for the Humanities, 2021. Bu seride neşredilen ilk defter *Niğbolu Tımar İcmal Defteri'*dir. 1470'lere ait olan bu kaynak Bulgaristan "St. Cyril ve St. Methodius" Milli Kütüphanesi, Oryantal Arşiv Koleksiyonu fonunda OAK 45/29 numara altında kayıtlıdır ve 79 sayfadan oluşmaktadır. Vidin bölgesine ait tahrir defteri de bir tımar icmal olup, H. 859 (1454–1455) tarihinde düzenlenmiştir. İstanbul'da Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu defter Muallim Cevdet Yazmaları arasında MC 0.90 numarada kayıtlıdır. Braniçeva'ya ait tahrir defteri ise mufassal olup, H. 872 (1467–1468) tarihlidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler fonunda MAD 5 numarada kayıtlıdır ve 305 varaktır.

3 Fatih Mehmed'in saltanatı döneminde 1462-1468 yılları arasındaki bir tarihte hazırlanmış defter, Aydın bölgesine ait ikinci mufassal defterdir.

bir faaliyetle denetim altına alınmaya başlanmış ve sürekli genişleyen Osmanlı coğrafyasının idari ve mali bakımdan kontrolünü sağlamıştır. Defterhanenin ortaya çıkışına kadar bu faaliyeti Divân-ı Hümâyun yürütmüş olmalıdır. (Aydın & Günalan, 2008; Afyoncu, 1997).

Tımar ve tahrir sisteminden sorumlu olan Defterhane, yüzyıllar boyunca süren tahrir faaliyetleri sonucunda teşekkül eden büyük bir defter arşivinden sorumluydu. Tımar sisteminin devamlılığının sağlanması mükemmel bir arşiv organizasyonunu gerektiriyor ve yüzlerce livaya ait tahririn sonuçlarını ihtiva eden binlerce icmal ve mufassal tahrir defteri Defterhane'nin nezaretinde Osmanlı mali ve idari sisteminin hafızasını oluşturuyordu. XVI. yüzyılda Divân kalemleriyle aynı mekânı paylaşan Defterhane kalemlerinin Topkapı Sarayı'nda kendine mahsus bir arşivi vardı. Daha sonra bu arşiv, Defterhane için yaptırılan mekâna taşındı. Burası adeta kutsiyet atfedilen bir kurumdu. Tahrirler sonucunda hazırlanan defterler, devletin sırlarını ihtiva eden belgeler olarak dini bir hassasiyetle muhafaza edilirdi. Defter-i Hakani dairesinde çalışan ve defterlerin muhafazası ile uğraşan memurlar, özel bir merasimle mahlas (takma bir isim) alırlardı. Defterhane avlusunda defnedilmiş pirleri onlar için "ruhaniyetinden feyz alınan" bir şeyh mesabesinde olup, birbirlerine birer tarikat mensubu adap ve muaşereti ile bağlı bulunurlardı. Uzun zaman görev yapıp belirli derecelere ulaştıktan sonra bu defterlere bakmak ve içindeki sırları öğrenmek yetkisini elde edebilirlerdi. Defterhane imparatorluk yönetim sisteminin hafızasını temsil ettiği için bu kuruma büyük önem verilir ve defterler çok sıkı bir şekilde korunurdu. Defterhane gece mühürlenerek koruma altına alınır ve en üst düzeydeki devlet görevlileri dahi padişahın izni olmadan buraya giremezdi. Nişancı, defterhanenin ve bütün defter sisteminin en üst amiri olarak defterler üzerinde işlem yapmaya yetkili yegâne devlet görevlisiydi. Nişancılar yaptıkları bütün işlemleri defter üzerinde kendi imzalarıyla kayıt altına alırlardı. Nişancının dışında başka hiçbir devlet görevlisi defterlere müdahalede bulunamazdı. Defterler sandıklar içerisinde muhafaza edilir ve ihtiyaç duyulduğu anda ancak fermanla bulundukları mekândan çıkarılabilirdi. Tahrir defterleri devlet ve bürokrasinin vazgeçilmez kaynakları olarak her zaman büyük bir dikkatle ve titizlikle korunmuşlardır. Tahrir defterleri devletin istinat etmiş olduğu en önemli veriler ve bilgi kaynakları olarak defterhane tarafından muhafaza edilir ve tımar kayıtları üzerindeki bütün işlemler defterhane aracılığıyla gerçekleştirilirdi (Barkan, 1940, ss. 29-30; Bilici, 1995, s. 91).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1350-1650 yılları arasında, yaklaşık 300 yıl boyunca, imparatorluk topraklarında belli aralıklarla gerçekleştirdiği sayımlardan günümüze ulaşmış 2000 civarında defter bulunmaktadır. Osmanlılar fethettikleri bütün topraklarda Osmanlı düzenini yerleştirmek için öncelikli olarak bölgenin nüfus ve iktisadi potansiyelini öğrenmek maksadıyla çok detaylı bir sayım faaliyeti gerçekleştiriyorlardı. Bu amaçla çoğu zaman fethettikleri

ülkenin arşiv kaynaklarını da kullanıyorlardı. Ya da bölgeyi iyi bilen yerli idarecilerden yararlanıyorlardı (Keskin, 2022; Göyünç, 1971).

Tahrir defterleri, Osmanlı kayıt sisteminin gelişim sürecini yansıtmak bakımından önem arz ederler. Osmanlı kayıt sistemi o kadar iyi bir şekilde örgütlenmişti ki bu sistemin tanzim ettiği defterler yüzlerce yıl eyalet ve sancak yönetiminin esas kaynaklarını oluşturdular. Budin eyaleti defterdarlığı yapan ve 1565 tarihine kadar bu görevini sürdüren Halil Bey'in (ö. 1570) defterdarlığı sırasında hazırladığı Budin eyaletinin on iki sancağına ait defteri "Defter-i Halil" adıyla anılmış ve bu tahrir defteri yüz elli yıl boyunca bölgenin mali ve idari yönetimi için temel teşkil etmiştir. Bu tahrir defteri Avusturya ile yapılan sulh müzakerelerinde de esas alınmıştır. Halil Bey'in, Defterî mahlası ile şiirleri de bulunması onun hazırladığı defter ve mali görevlerine işaret ediyor olmalıdır[4] (Uzunçarşılı, 1986, ss. 110-111; Aktepe, 1993).

Defterhane ve muhafaza ettiği arşiv, üç farklı kıtaya yayılmış bütün imparatorluk şehirlerinin kayıtlarını ihtiva etmesi dolayısıyla XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasının adeta mükemmel bir iktisadi haritasını ortaya koymaktadır. Bu haritada Osmanlı coğrafyasında yaşayan bütün vergi veren erkek nüfusun isimleri, ikinci olarak üretimin cereyan ettiği bütün tarım arazileri ve bunlardan elde edilen ürünlerin cins ve miktarı ile bunlardan alınan vergiler kaydediliyordu.

Tahrirler, Osmanlı coğrafyasının idari yapısını da ortaya çıkarıyordu. Sancaklar esas alınarak gerçekleştirilen tahrir çalışmaları, fetihler sonrasında Osmanlı idari sistemine eklemlenen yeni yerleşim yerlerinin idari statüsünü belirliyor ve bu yerleşim yerlerini eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde idari bakımdan tanımlıyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından neşredilen XVI. yüzyıla ait tahrir defterleri Osmanlı idari coğrafyasını göstermesi bakımından çok değerli veriler içermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet, sancak ve kaza gibi yerleşim yerlerini XVI. yüzyılda henüz Osmanlı haritalarında görmek mümkün değildir. XV ve XVI. yüzyıllarda sancaklar esas alınarak hazırlanan tahrir defterleri, Osmanlı yöneticileri için idari-coğrafi bir yönetim aracı vazifesi görüyor ve Osmanlı yönetimine dahil edilen yeni yerleşim yerleri bu defterler vasıtasıyla takip ve kontrol ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerleşim birimleri ilk

4 "Halil Çelebi Çandarlı İsa Paşa'nın oğludur. Halil Çelebi 1508'de doğmuş ve medrese tahsili görüp mülâzım olduktan sonra dedesinin İstanbul'da Uzunçarşı'da bulunan medresesine müderris olmuştu. 1546'da İstanbul'da Atik Ali Paşa Medresesi'ne tayin edilmesine rağmen daha sonra bu meslekten ayrılarak ecdadı gibi idarî ve askerî göreve geçti. Önce Maraş eyaleti defterdarı oldu, daha sonra sancak beyi olarak görev yaptı. 1558 Mart'ında Afyonkarahisar sancak beyi idi ve aynı zamanda Şehzade Bayezid'in oğlu Orhan Çelebi'ye lalalık yapıyordu. Fakat Şehzade Bayezid'in ve çocuklarının katli olayı üzerine bir müddet açıkta kaldı. Daha sonra Budin eyaleti defterdarlığına getirildi. 1565'te bu görevinden ayrıldı ve İstanbul'da 1570 yılında vefat etti" (Aktepe 1993).

kez detaylı olarak Katip Çelebi (ö. 1657) tarafından *Cihannüma*'da gösterildi(Gökyay, 1993; Gökyay, 2022). Akdeniz sahillerindeki yerleşim birimleri ise çok daha önceki bir tarihte 130 kadar sene önce Piri Reis tarafından tespit edilmişti. Özellikle Piri Reis'in bütün Akdeniz şehirlerini ve Akdeniz kıyılarını incelediği Akdeniz'in XVI. yüzyıldaki en önemli rehber kitabı olan *Kitab-ı Bahriye*, Osmanlı coğrafyacılığının ilk ve muhteşem eserlerinden biri olarak yüzyıllarca değerini korudu. Amerika ve dünya hakkında Piri Reis'in yapmış olduğu coğrafya ve harita çalışmaları bize Osmanlı haritacılığının ve coğrafyacılığının XVI. yüzyılda döneminin en ileri seviyesinde bir konuma ulaştığını göstermektedir (Bostan, 2007; Sarıcaoğlu, 2002).

Defterler üç nüsha olarak düzenleniyor bunların kaybolması bölgesel denetim veya kontrol mekanizmasının kaybı anlamına geliyordu. Çünkü bütün tımarlı sipahilerin sahip oldukları dirlik köyler ve onların toplayacakları vergiler, tahrir defterleri verileri esas alınarak belirleniyordu. Tahrir defterleri, toprağın tımar, zeamet ve has olarak ait olduğu vergi/gelir dilimini ve aynı zamanda bunların kimin tasarrufunda olduğunu da gösterir. *Tımar*, idari bir terim olarak 20.000 akçeye kadar olan dirliklere verilen addır (Barkan, 1974). *Zeâmet*, Osmanlı askerî teşkilâtı terminolojisinde genel olarak askerî hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlikleri ifade eder. Bu dirlikleri tasarruf eden kimselere zaîm denilir (Afyoncu, 2013). 100.000 akçe üzerindeki dirlikler ise *has* adını alır Has adını verdiğimiz padişahın hususi hazinesi için toplanılan gelirleri de tahrir defterleri kaydettiği için imparatorluk maliyesinin en önemli gelir kalemleri olan has gelirleri tahrir defterlerinin ilk bölümünü oluştururlar. Dolayısıyla tahrir defterlerindeki has kayıtlarında Osmanlı Devleti'nin sadece tarımsal üretimden elde edilen vergi gelirlerini değil aynı zamanda vergiye konu olmuş şehirlerdeki bütün ticari faaliyetleri de görmek mümkündür (Orhonlu & Göyünç, 1997).

Defterlerde kayıtlı bilgiler, zirai bir envanter ile sınırlı değildir. Gümrük vergileri, pazarlar, resmi tartı ve ölçüler balık avlamaya mahsus dalyanlar ve maden ocaklarından gelen gelirler de bu defterlerde yer alır. Defterler imparatorluğun nüfuz sahasındaki, tımar, vakıflar ve özel mülkiyet arasındaki gelirlerin kesin dağılımını belirlemeyi mümkün kılar. Bab-ı defteri aracılığıyla denetlenen vergiler dışında, devletin topladığı bütün vergi kaynaklarını tespit eden tahrir defterleri, Osmanlı imparatorluk ekonomisinin en önemli belgeleri olarak XV. yüzyıldan itibaren imparatorluğun iktisadi ve idari bir panoramasını bize sunar (Öz, 2010).

Tahrir defterleri görevlilerin bölge hakkında elde ettikleri bilgiler esas alınarak hazırlanıyordu. Bu defterlerin detaylı olanları mufassal defter olarak isimlendirilmektedir. Mufassal tahrir defterlerinin bir kısmının başında bir mukaddime ve bunu takiben bir sancak kanunnâmesi bulunuyordu. XVI. yüzyılın sonlarına doğru tahrir defterlerinin ilk sayfalarında ayrıntılı fihristler yer almaya başlamıştır. Tahrir defteri, merkez yerleşim biriminden başlayarak

sancaktaki diğer kaza ve nahiyelerin kayıtlarını ihtiva eder. Şehirlerde kayıtlar mahallelere göre düzenlenir. Mahallelerde vergi mükellefi erkeklerin adları ile baba adları ve meslekleri kaydedilir. Mahallelerin yazımından sonra şehrin geliri, genellikle pazar, boyahane, bozahâne kapan, gümrük, iskele vb. mukataaları sıralanır. Ardından kazadaki köylere geçilir. Köyün adı, hâsılının nasıl tahsis edildiği (tımar, zeâmet, has, vakıf, mülk vb.) belirtildikten sonra köydeki yetişkin erkekler, baba adları ve konumları gösterilir (Öz, 2010).

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi mükelleflerinin sayımı yapılırken cizye ödemekle yükümlü gayr-ı müslimlerin de sayımı yapılır ve bunlar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Fakat bu kayıt işlemlerinin haricinde gayr-ı müslim reaya için ayrıca cizye tahrirleri de yapılabilmekteydi. Fakat bunlar genel sayımlar değildir. Nüfus ve arazi tahrirlerinin dışında yapılan bu cizye tahrirleri, normal tahrir prosedürüne paralel olarak yükümlülerin adları cizye defterlerine tek tek kaydedilerek gerçekleştirilirdi. Mufassal tahrir defterleri tarzında hazırlanan bu defterlerin, daha sonra vergi yükümlülerinin isimlerini ihtiva etmeyen ve icmâl defteri denilen özetleri de hazırlanırdı (Darling, 1996, ss. 83-86). Mufassal tahrir defterlerinde gayri müslimler genellikle hâne ayırımına göre yazılırken müslümanlar, tasarruflarındaki toprak miktarını ve medenî durumlarını (hâne, mücerret) belirten işaretlerle kaydedilirdi. Şahıslardan sonra çiftlikler, zemin ve mevkuf zeminler yazılırdı. Ardından köy veya hissenin toplam geliri, bu geliri oluşturan vergiler kaydedilirdi. Köylerin yanı sıra bunların yakınındaki mezraalar, yaylaklar vb. de gelirleriyle birlikte yazılırdı (Öz, 2010).

Özet halindeki defterler (icmal/mücmel), bilhassa XVI. yüzyılda mufassal defterde yer almayan dirlik sahiplerinin isimlerini ve gelir toplamlarını içerir. Mufassal defterlerin bir kısmı dirlik esasına göre düzenlenmiştir. Aynı dönemde tımar sahiplerinin isimleri ve gelirlerinin yazıldığı icmal defterlerine de rastlanır. Yine bu defterlerde dirliği oluşturan yerleşimlerin vergi nüfusu toplam rakam halinde yazılmıştır. Mufassal defterlerde olduğu gibi icmal defterlerinin içerik ve yapısında da zamanla değişiklikler meydana gelmiştir. XV. yüzyılın sonlarından itibaren tımar icmallerinde padişahtan başlayarak dirlik sahipleri derecelerine göre sırayla belirtilmiş, her dirlik sahibinin gelir sağladığı köyler, bu köylerin toplam gelir rakamı, bu köyden dirlik sahibine düşen pay ve sonuçta dirlik sahibinin toplam geliri verilmiştir (Öz, 2010).

Tahrir defterlerinin bir bölümü vakıf kayıtlarını içerir. Vakıf kayıtları da bir bölgenin ekonomik ve sosyal örgütlenmesini anlamak için çok değerlidir[5] (İpşirli, 1995). Osmanlı Devleti nadir örnekler dışında doğrudan bir şehre iktisadi bir yatırım yapmaz. Bütün şehirleri, vakıf-

5 Mesela Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah'ın düzenlediği vakıf tahriri en eski örneklerden biri olarak Ayasofya'nın mevcut bütün vakıflarının ayrıntılı sayımını ihtiva eder ve İstanbul'un topografik bir şemasını da ortaya koyar. Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul'un tarihi gelişimi için çok değerli bir tarih kaynağıdır. (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr, 0. 64'den İpşirli, 1995)

lar daha doğrusu sultan, hanedan üyeleri, paşa ve beylerin, yerel ileri gelenlerin tesis ettiği vakıflar kurup geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin XV ve XVI. yüzyıllarda taşra şehirlerinde maaşını ödediği tek bir devlet görevlisi yoktur. Bütün yatırımları vakıflar yapar ve şehirler kendi imkanlarıyla ayaktadırlar. Şehrin kadısı ve tımarlı askerler devletten maaş almazlar, yerel gelirlerle asker ve idarecilerin maaşları karşılanır. Bu bakımdan Osmanlı şehirlerinde XIX. yüzyıla kadar garnizonlardaki askerlerin dışında devletin maaş ödediği hiçbir zümre yoktur. Bir şehirde yaşayan bütün hizmet gruplarının (müderris, tabip, muallim, imam, müezzin vs.) tamamı vakıf çalışanıdır. Bütün bu hizmet grupları maaşlarını vakıflardan alırlar. Dolayısıyla vakıf kayıtları Osmanlı şehirlerinin ve Osmanlı vakıf sisteminin anlaşılması bakımından büyük önem arz eder. Osmanlı vakıf kayıtları bu açıdan değerlendirildiğinde şehrin bütün iktisadi varlığının vakıfla alakalı olduğu görülecektir.

Osmanlılar'da tahrir faaliyetleri tımar sistemiyle doğrudan bağlantılı bir özellik göstermiş ve bu sisteminin yürürlükte olduğu eyalet ve sancaklarda uygulanmıştır. XVI. yüzyılda Rumeli, Anadolu, Rum/Sivas, Erzurum, Karaman, Dulkadır, Diyarbekir, Halep, Şam, Musul gibi eyaletler tımar sisteminin cari olduğu eyaletlerdi. XVI. yüzyılda fethedilen Mısır, Yemen, Bağdat, Lahsâ gibi sâlyâneli eyaletlerle yerel beylerin yönetmesine izin verilen, Diyarbekir, Van eyaletleri içinde yer alan, sayıları zaman içinde değişen (on-on bir kadar) hükümet-sancaklarda da tahrir yapılmamıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen ve sarsılan ekonomik yapı ve uzun savaşlar sonrasında tımar sisteminin bozulmasıyla tahrir sistemi yeni fethedilen bazı yerler dışında terkedilmiştir. Selânikî, Ferhad Paşa'nın ilk sadrazamlığı döneminde (1591-1592) vilâyet tahririni yasakladığını kaydeder (Öz, 2010).

Sonuç

Osmanlı döneminde yapılan nüfus, vergi ve arazi sayım sonuçlarını ihtiva eden tahrir defterlerinin, Osmanlı imparatorluk yönetim sisteminin idari araçları olarak büyük bir öneme sahip olduğu, defterlerin Osmanlı bürokrasisince beş asır boyunca kullanılmasından anlaşılmaktadır. Tahrir defterlerinin günümüz sınır problemlerinde bile halen kullanılıyor olması bu defterlerin Osmanlı yönetim sisteminin bilgi kaynakları olarak önemine işaret eder. Tahrir defterleri, devletin ve bürokrasinin idari fonksiyonlarının yerine getirilmesinde bir bilgi kaynağı vazifesi görmüş ve bürokratik muameleler ve hukuki ihtilaflara varıncaya kadar çok farklı amaç ve işlevler için kullanılmıştır. Osmanlı imparatorluk yönetim sistemi, devletin idari ve mali kontrolünün sağlanmasında sürekli olarak bu defterlere başvurmuştur. XV-XVI. yüzyıllarda, henüz yerleşim birimlerinin detaylı olarak haritalarda yer almadığı bir dönemde tahrir defterleri idarenin ihtiyaç duyduğu coğrafi bilgi ihtiyacını da karşılamıştır. Tahrir defterleri yüzlerce yıl eyalet ve sancak yönetiminin esas kaynaklarını oluşturmuştur.

Kaynakça / References

Afyoncu, E. (1997). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Afyoncu, E. (2013). Zeamet. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 162-164).

Aktepe, M. M. (1993). Çandarlı. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi: C. VIII* (ss. 209-211).

Altuğ, U. (2010). *II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Tımar Sistemi,*

Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Aydın, B. (2004). XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Tımar Tevcih Sistemi. *Osmanlı Araştırmaları*, *24*, 29-35.

Aydın, B., & Günalan, R. (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*. Yeditepe Yayınevi.

Barkan, Ö. L. (1940). Türkiyede İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *2*(1), 20-59.

Barkan, Ö. L. (1974). Tımar. İçinde *İslam Ansiklopedisi: C. XII* (ss. 286-333).

Barkan, Ö. L., & Meriçli, E. (1988). *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri*.

Bıyık, Ö. (2016). *Fatih Mehmed Devri Anadolu Vilâyeti Müsellem ve Piyâde Defterleri*. Ege Üniversitesi Yayınları.

Bilici, F. (1995). *Fransız ve Türk Arşivlerinin Karşılaştırılması Denemesi: Tarih ve Teşkilat*. Arşivcilik Konferansları I.

Bostan, İ. (2007). Piri Reis. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi: C. XXXIV* (ss. 283-285).

Darling, L. (1996). *Reveneu-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Otoman mpire (1560-1660)*. E.J.Brill.

Emecen, F. M. (2014). Defter-i Köhne Pirlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Tımar Defteri (1445-1455). *Osmanlı Araştırmaları*, *43*, 341-474.

Erdoğru, M. A. (2015). *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*. Türk Tarih Kurumu.

Erdoğru, M. A., & Bıyık, Ö. (2015). *TT. 001/1 Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*. Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Ergin, O. (1937). *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*.

Gökbilgin, T. (1964). Osman I. İçinde *İslam Ansiklopedisi: C. IX* (s. 300). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Gökyay, O. Ş. (1993). Cihannüma. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi: C. VII* (ss. 541-542).

Gökyay, O. Ş. (2022). Katip Çelebi. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 36-40).

Göyünç, N. (1971). Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri. İçinde *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)* (ss. 105-197). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Howard, D. A. (1996). Ottoman Administration and the Tîmâr System: Sûret-i Kanûnnâme-i 'Osmânî Berây-Tîmâr Dâden.

Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları, *XX*, 46-125.

İnalcık, H. (1948). 1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi. İçinde *IV. Türk Tarih Kongresi*.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi—Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *XIII*(2), 102-126.

İnalcık, H. (1966). Reisülküttab. İçinde *İslam Ansiklopedisi: C. X* (s. 672). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

İnalcık, H. (1980). Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat. *Osmanlı Araştırmaları*, *1*, 1-14.

İnalcık, H. (1999). Osmanlı Fetih Yöntemleri (H. C. Tuncer, Çev.). *Cogito*, *19*.

İnalcık, H. (2005). Osmanlı Fetih Yöntemleri. İçinde O. Özel & M. Öz (Ed.), *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*.

İpşirli, M. (1995). Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 339-340).

Keskin, İ. (2022). Osmanlı İdaresinin Kıbrıs'ta Tesisinde Venedik Mahallî Arşivinden (Kayıtlarından) Yararlanılması ve Bu Kayıtların Akıbeti. İçinde A. Çalışkan (Ed.), *Kıbrıs'ta Türk Varlığı* (ss. 79-118). İdeal Kültür Yayıncılık.

Köprülü, F. (1939). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, *I*, 165-298.

Neşrî, M. (1987). *Kitab-ı Cihannüma: C. II* (F. R. Unat & M. A. Köymen, Ed.; 2.). Türk Tarih Kurumu.

Orhonlu, C., & Göyünç, N. (1997). Has. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 268-270).

Oruç Beğ Tarihi (H. N. Atsız, Çev.). (t.y.). Tercüman 1001 Temel Eser.

Öz, M. (2010). Tahrir. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 425-429).

Özcan, A. (1980). Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, *33*, 7-56.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (4., C. 3). Milli Eğitim Bakanlığı.

Palmer, J. A. B. (2000). Yeniçerilerin Kökeni. İçinde O. Özel & M. Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. İmge Kitabevi.

Sahillioğlu, H. (1988). Ruznamçe. İçinde *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri*.

Sarıcaoğlu, F. (2002). Kitab-ı Bahriyye. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi: C. XXVI* (ss. 72-75).

Shinder, J. (1978). Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some limits on Comparison. *IJMES: International Journal of Middle East Studies*, *9*(4), 497-517.

Telci, C. (2015). *Halil Beğ Defteri, Fetihten Sonra Aydın Sancağı'nın İlk Mufassal Tahrir Defteri 1425-1430*. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1948). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*.

Uzunçarşılı, İ. H. (1986). *Çandarlı Vezir Ailesi*.

Yılmaz, N., & Yıldırım, H. O. (Ed.). (2022). *Kocaeli Sancağı İznikümid, Gegivize, Yoros, Şili, Kandırı: XV. yüzyıl Başlarına Ait En Erken Tarihli Mufassal Tahrir Defteri*. Türk Tarih Kurumu.